

Милица С. СТАНКОВИЋ¹
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет
 Центар за научноистраживачки рад

СТАРОСТ И РАЗАРАЊЕ ИДИЛЕ У РОМАНУ *ДАЉИНЕ* МАГДЕ САБО²

Окосницу романа *Даљине* (*Pilátus*, 1963) мађарске књижевнице Магде Сабо чини однос између двеју главних јунакиња, младе докторке Изе и њене мајке Етелке, које поново започињу заједнички живот након много година. Одмах након смрти оца, Иза одлучује да прода породичну кућу у провинцији и мајку доведе у свој стан у Будимпешти, што ће се показати као погрешна одлука, те само продубити генерацијски јаз и неразумевање између њих две. Сада већ у позним годинама и навикнута на миран живот у провинцији, Етелка никако неће моћи да се прилагоди новој средини и та ће измештеност довести до фаталних последица. Циљ овог рада јесте да прикажемо комплексност односа између мајке и ћерке, који карактерише неизбежан генерацијски јаз, а затим, ослањајући се на концепт идиличног хронотопа и његовог разарања, успоставимо везу између Етелкине немогућности да започне нови живот након смрти мужа и њене идеализоване верзије пређашњег живота у провинцији.

Кључне речи: Магда Сабо, старост, генерацијски јаз, идилични хронотоп, разарање идиле

Живот и стваралаштво једне од најпознатијих мађарских ауторки данас, Магде Сабо, нераскидиво су повезани са комплексном друштвено-политичком ситуацијом у Мађарској током бурног двадесетог века. Турбулентне друштвено-политичке околности након Другог светског рата у великој мери су утицале како на њен рад и објављивање романа, тако и на карактеризацију самих ликова у њеним делима. Како је и сама истакла у једном интервјуу, „сваки тектонски поремећај” који су проузроковале друштвене прилике у Мађарској и шире, осетила је у „сопственом малом животу” и то је врло вешто пренела у своје романе. Како запажа Џефри (2020: 5), један од фактора који умногоме доприноси квалитету прозе Магде Сабо јесте управо њена способност да повуче „невидљиву линију између политике и приповедања”. У романима *Даљине*, *Улица Капалин* и *Враћа*, које анализира у свом чланку, Џефри (2020: 2) уочава тесну повезаност између догађаја који се у њима обрађују и „турбулентних политичких момената живота Магде Сабо”, почевши од Другог светског рата, преко револуције 1956. године, па све до периода такозваног „гулаш комунизма” који је оквирно трајао од 1956. до 1989.

Магда Сабо рођена је у Дебрецину 1917. године, у центру мађарског протестантизма. Стекавши класично образовање, радила је као професорка мађарског и латинског језика све док није одлучила да се посвети искључиво писању. Како је списатељску каријеру градила током врло турбулентног периода мађарске историје, живот и рад Магде Сабо обележиле су разне несугласице са државним

¹ milica.stankovic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

апаратом. Када је Мађарска званично постала једнопартијска држава 1949. године, и када је успостављен стаљинистички режим Мађаша Пакошија, Сабо је због неслагања са режимом осуђена на *silencium*, те није могла ништа да објављује све до 1958. године. Овакав третман писаца није, наравно, био неочекиван у опресивном режиму какав је био Пакошијев, те Сабо није била једина ауторка којој је забрањено да објављује своја дела. Читава генерација писаца којој је припадала, данас позната као „генерација младог месеца” због истоименог часописа³ око ког су се окупљали, имала је сличан проблем. У интервјуу са Јаношем Хајем (2007) Сабо говори о томе како је након 1949. године постало немогуће да припадници њене генерације било шта објаве, те да су поново постали видљиви тек 1958. То је, како истиче, није изненадило, јер је, као ћерка бившег канцелара града Дебрецина била врло добро информисана када су политичке околности у питању, и стога свесна да комунистичка власт никако неће желети да она буде један од представника мађарске књижевности.

Премда Магда Сабо данас спада међу водеће мађарске ауторе, нарочито када је у питању шира читалачка публика, о њој се ретко говори у академским круговима и слабо је заступљена у историјама мађарске књижевности. Њен неповољан положај у мађарском друштвено-политичком систему довео је до тога да њена дела, парадоксално, достигну много већу популарност ван Мађарске. Такође, како наводи преводилац романа *Даљине* и *Улица Кајшалин*, Марко Чудић (2021: 237), слаба заступљеност Магде Сабо у књижевној критици може се приписати и другим факторима:

Међу историчарима мађарске књижевности, па и међу књижевним критичарима, као да постоји неки прећутни договор да се популарни, тиражни писци по правилу не схватају озбиљно. [...] Такви се писци по правилу у историјама књижевности прећуткују или гурају на маргине. Па још ако је писац жена, па још ако је у неком тренутку направила компромис с Кадаровим комунистичким режимом, ето разлога за прећуткивање и игнорисање очигледних чињеница.

Стога је ова ауторка у историјама и енциклопедијама мађарске књижевности углавном само узгред поменути, а критичари нису претерано благонаклони према њеним делима. Рецимо, у Оксфордској енциклопедији мађарске књижевности наводи се да Магда Сабо пише са лакоћом, али да њена каснија дела, за разлику од првих романа, имају за циљ да задовоље читалачку публику, те да јој је то постао приоритет (Cigani 1984: 461–462). Иако се један од каснијих романа, *Старинска прича*, издваја као добро оцењен од стране критичара, у овој енциклопедији уопште се не помињу дела *Даљине* и *Улица Кајшалин*, која одликује вешто приповедање и изузетно добра психологизација ликова, што ћемо у овом раду настојати да покажемо.

Један од најпознатијих романа Магде Сабо, преведен као *Даљине*, премда у оригиналу носи назив *Пилат* (*Pilátus*), док је на енглески преведен као *Изина балада* (*Iza's Ballad*), први пут је објављен 1963. године, током врло плодног периода њеног стваралаштва након коначног укидања *silencium*-а. Окосницу овог романа чини однос између мајке и ћерке, седамдесет-петогодишње Етелке Сеч и тридесет-шестогодишње Изе, која своју мајку доводи у Будимпешту након смрти оца, како би њих две поново започеле заједнички живот након много година. Стога

3 Оригинални назив часописа је *Újhold*, што значи млад месец.

централно место у роману заузима најпре генерацијски јаз који је уочљив већ од самог почетка, а затим и тема старења, суочавања са променама и неприлагођеност новим околностима, које ће на крају довести до фаталних последица.

Главна наративна нит романа обухвата неколико месеци, од марта до октобра 1960. године, односно период након смрти Етелкиног супруга и Изиног оца, Винцеа Сеча. Међутим, у бројним анализима пратимо догађаје из прошлости, у којима се суптилно осликава друштвено-политички контекст чија сложеност и несталност обликују како карактер, тако и судбине јунака. На тај начин, осликавајући турбулентни двадесети век у Мађарској, Магда Сабо ствара изузетно уверљиве женске ликове, чије се међусобно неразумевање може приписати управо различитим условима у којима су одрасле. Већ на самом почетку романа јасно је да су Етелка и Иза, премда истински воле једна другу, суште супротности. На првом месту, уочљиво је да су карактерно изузетно различите, али и да њихово неразумевање такође произилази из чињенице да припадају различитим генерацијама жена. С једне страна, приказана је Етелка, коју је врло строга тетка одгајила тако да буде послушна и понизна, те је тако увек зависила од туђих одлука. С друге стране, њена ћерка Иза имала је прилику да се школује, премда је због очевог неслагања са тада актуелним режимом умало изгубила ту прилику. У сваком случају, Иза је изградила успешну каријеру као докторка, преселила се у Будимпешту и навикла се на потпуно другачији начин живота. Постепено се удаљавајући од породице, а самим тим и некадашњег живота, Иза је постала врло рационална и прагматична, те се упадљива разлика између њене мајке и ње уочава и у Етелкиној сталној потреби да изражава емоције с једне стране, те Изиним непрестаном бежању од емоција с друге.

У овој анализи романа *Даљине* посебну пажњу ћемо посветити теми старења, те анализирати комплексан и изузетно добро изграђен лик Етелке, која не успева да се снађе у новим околностима, далеко од свега онога на шта је навикла. Ипак, најпре ћемо детаљније приказати њен однос са ћерком и генерацијски јаз између њих, који у великој мери доприноси Етелкином осећају изолованости и неприпадања. Коначно, у последњем делу рада ослонићемо се на Бахтинов концепт идиличног хронотопа како бисмо приказали да је Етелкина неприлагођеност новим околностима такође у великој мери резултат идеализоване слике коју има о свом пређашњем животу.

Премда роман *Даљине* одликује једноставност на тематском плану, његова структура прилично је сложена, те вешто изведени наративни поступци често служе како би се детаљно приказао комплексан однос између мајке и ћерке. Нелинеарну нарацију у трећем лицу употпуњују честе промене тачке гледишта, те иако је фокализатор најчешће Етелка, причу посматрамо како из Изиног угла, тако и из угла других, споредних јунака, као што је Изин бивши муж Антал. Поред тога, Сабо вешто комбинује различите технике приказивања свести, те су, поред психонарације, присутни и унутрашњи и приповедани монолог. Приповедне поступке је изузетно важно поменути приликом анализе овог романа, јер се управо уз помоћ њих наглашава генерацијски јаз између двеју главних јунакиња – сва изневерена очекивања, међусобно неразумевање и немогућност да једна другој помогну.

У првој целини романа, где смо усредсређени на Етелкину тачку гледишта, Сабо непрекидно гради напетост тако што нам представља Етелкина очекивања

која се тичу почетка једног новог, другачијег живота након смрти њеног мужа, како би нам потом показала како само једна Изина реч или један њен поступак могу бити довољни да распрше све њене илузије. Једна од ситуација која илустрuje ову тврдњу дешава се већ на сахрани Етелкиног супруга и Изиног оца Винцеа, када Етелка, очекујући да ће сандук са покојником бити отворен, размишља о томе како ће му се „обратити” последњи пут и шта ће му све рећи, само да би потом схватила да је Иза наложила да сандук буде затворен:

Испочетка није плакала, не због прашка који јој је Иза дала да прогута пре поласка, већ због тога што је бол у њој попримила нијансу неке незграпне радости: прошли су већ читави дани откад је последњи пут видела Винцеа, и сада је знала да ће га видети још једанпут, да ће га пољубити и наместити му кравату. Успут није ни гледала кроз прозор аутомобила, зурила је себи у крило, покушавала да срочи шта ће му рећи кад га поново угледа. [...] Спремала се за разговор као да јој предстоји сусрет са живим човеком, само што ће време за посету бити ограничено. (Сабо 2019: 66–67)

На овај начин, посматрајући Етелкину перспективу, читалац стиче увид у то колико је за њу важно да још једном види Винцеа и колико би јој то ублажило бол, те је зато разочарење још веће када она схвата да јој је то онемогућено:

Испред мртвачнице ју је ипак обузела дрхтавица: уплашила се од врата прекривених драперијама и од бесцветних украсних стабала у црним саксијама. Када је ушла, прво је приметила Колмана са црном краватом око врата – то јој је пријало – а затим мртвачки одар. Застала је на прагу и изненада јој из очију покуљаше сузе. Сандук је био затворен. (Сабо 2019: 67)

У овој ситуацији савршено се осликава јаз који постоји између Етелкиних очекивања и Изиних одлука. Премда јој ћерка ништа експлицитно не говори, Етелки одмах постаје јасно да заштитнички настројена Иза не жели да је излаже још већој патњи, те да јој зато не дозвољава да се још једном поздрави са мужем. У овој, као и у многим другим ситуацијама, уочљиво је да је Етелки јасно зашто Иза доноси овакве одлуке, те да је свесна да њена ћерка жели најбоље за њу, али и да то чини не узимајући у обзир оно што њена мајка заиста жели:

То ју је болело више него протекла четири дана са свим њеним чемером. Иза ју је ухватила за руку и довела до клупе. Села је, рукавице јој се натопише сузама. Иза ништа није говорила, само је седела крај ње, исправљених леђа, непомично. Знала је да јој жели добро, да је паметније овако, знала је да је Иза штити, да се разапела између ње и смрти, па ипак, болело ју је што не може још једном да види то лице које јој је већ и пре четири дана деловало страно. (Сабо 2019: 67)

Етелка, дакле, ипак непрестано оправдава Изу и труди се да цени оно што ћерка чини за њу, али то, како време одмиче, постаје све теже до коначне кулминације на крају романа. Кроз њихов однос, као што смо већ истакли, све време сагледавамо сукоб два у потпуности различита карактера, али и двеју генерација жена. У потпуности посвећена лекарској каријери, Иза се и према мајци често опходи као њен лекар те користећи као оправдање то што је Етелка остарила и што јој је здравље ослабило заузима према њој заштитнички став, потпуно се оглушујући о њене жеље и потребе. У Изином односу са мајком, као и са другим ликовима као што су отац, бивши супруг и садашњи партнер, јасно је да се она увек води разумом, те да непрестано сузбија емоције, док је Етелка, напротив, врло емотивна и та њена особина постаје све израженија с годинама. У Етелкином успоменама на период Изиног детињства наговештено је да је Иза увек била таквог карактера, те да је одувек одавала утисак да је „увек у праву”.

Психолошки профил јунакиња овог романа врло је вешто приказан, и то је једна од кључних одлика прозе Магде Сабо. Премда је њено приповедање често критиковано због невештих промена тачке гледишта, које у одређеној мери текст повремено чине помало нејасним, не може се порећи да се снага њене прозе огледа у врло вештој карактеризацији ликова. Тако нам у роману *Даљине* кроз само неколико кључних ситуација даје врло дубок увид у унутрашњи свет главних јунакиња. Једна од кључних сцена, у којој на врло суптилан начин сазнајемо много о лику Изе, као и о кључним разликама између ње и мајке, јесте она где Етелка и Изин бивши супруг Антал сазнају да она, премда је у свој родни град стигла неколико саги пре очеве смрти, ипак није желела да оде и види га последњи пут како би у свом сећању сачувала само лепе успомене на њега:

– Последњи пут сам се картала са њим – прозборила је Иза; застрашујуће је било што у њеном гласу није било никакве страсти, никакве потребе за одбраном или објашњењем. – Баш је имао свој дан, био је при себи, смејао се. Много сам већ људи видела који умиру, очевог лица желим да се сећам живог. (Сабо 2019: 39)

На овај начин стичемо увид у многе Изине особине, а нарочито у то колико је прагматична и како не дозвољава да је обузму емоције, па макар била у питању очева смрт. Оно што је такође уочљиво на наративном плану у овом одломку јесте вишгласност наратива у коме је, упркос томе што је приповедање у трећем лицу, непрестано присутан глас различитих ликова. Тако кроз коментар да је изостанак потребе да оправда своју одлуку „застрашујућ” провејава морални суд Етелке и Антала који је слушају. Надаље, док нам објективни приповедач говори о томе да је Иза још од детињства увек имала чврст став, те да се чинило да никад не греша, такође чујемо глас Етелке, која се пред својом ћерком увек повлачи, нарочито зато што је њена снажна личност била уочљива још у раном детињству:

Иза је увек била у праву. То је било нешто на шта се човек тешко привикавао код Изе, откад је дошла на овај свет – да је она увек у праву. Док је била дете, сваки пут када би је изгрдили или би добила по носу убог нечега, касније би се увек испостављало да су је неправедно дирали: Иза је напросто знала нешто што они, одрасли, нису, па би јој се онда извињавали, али чак ни то им није могла бити права сатисфакција, јер Иза није гунђала, није правила гримасе и није се жалила. Иза би их само гледала својим објективним погледом и онда би танушним гласом рекла: 'Ето видите!' И сада је у праву, јер жели да се сећа тог насмејаног лица од пре десет дана, а не овог сребрнкастог од данас по подне. (Сабо 2019: 40)

Дакле, једна од кључних одлика њиховог односа јесте чињеница да снажна Изина личност Етелку непрестано ставља у подређен положај, што доводи до мајчиног неминовног повлачења. Међусобне разлике продубљује и чињеница да мајка и ћерка већ дуго нису живеле заједно, те да су се удаљиле до те мере да једна другу готово више не познају. Као што смо видели на примеру Винцеове сахране, када Етелка не успева у намери да му се још једном обрати, иако јој то наноси бол, она се Изи не супротставља нити било шта помиње пред њом. Исти образац у роману се понавља више пута, те се Етелки, након Изиног рационалног сагледавања ситуација, свако објашњење и оправдање да нешто учини по својој вољи чини неприкладним, и чак тривијалним. Након сахране, Иза Етелку одмах шаље у бању а да је претходно о томе није обавестила, како би сама завршила све обавезе након сахране и пренела ствари у Будимпешту. У тој ситуацији поново посматрамо Етелку која се осећа врло уплашено и усамљено, те покушава да попуни време тако што ће направити план како ће њихов нови дом у Будимпешти

изгледати и које ће све ствари пренети. Етелкина везаност са ствари из њеног дома наглашена је од самог почетка, те се поново гради извесна напетост око њених очекивања и читалац већ може да наслути да њен план неће бити спроведен:

Чак је у машти и скицирала себи Изин стан и испланирала где ће шта поставити, сместила је намештај у њему. Помало натрпано, додуше, али нашло се места за све, изузев за кухињски сто и креденац, Иза је, лудица једна, направила себи уградну кухињу, мораће, дакле, да се прода део старог намештаја, а од каквог је само квалитетног дрвета тај направљен, чак му се ни боја није офуцала, баш су га чували. Цртала је са уживањем, прилежно, полукружићима је обележавала столице, квадратићима столове, а правоугаоницима простор за кревете. Брижљиво је склонила цртеж како би га, када Иза буде дошла по њу, брзо извукла из торбе и одмах се дала на посао. (Сабо 2019: 82–83)

Ипак, убрзо након њеног сањарења јавља јој се Иза да јој каже да су се планови променили, те да је већ пренела ствари и све уредила, због чега се Етелка горко разочара, али то поново прећути препуштајући се ћеркиним одлукама:

– Доћи ћеш на готово. Је л' ти драго?

Није јој било драго, али јој је прећутала. Ценила је што је поново све решила уместо ње, али се сетила папира у ташни и очи јој се напунише сузама. Како је само желела сама да уреди тај дом! (Сабо 2019: 83)

Надаље, у овом роману приказана је и потреба да се у старости сачувају сви они предмети који су током година практично срасли са особом, брижљиво чувани и обнављани. Тако кроз цео роман посматрамо Етелкину посве ирационалну жељу да у нови живот унесе све оно што је чинило њен стари живот у провинцији, а што за Изу нема посебну вредност:

Провела је море година међу овим намештајем, хабао се и старио заједно с њом, сваки његов комад имао је своју причу. Болело ју је што не могу сви да је отправе. А болело ју је и то што ни кућу није могла да упрти на леђа и да је понесе са собом у Будимпешту, јер кућа је само празна била застрашујућа, док је заједно са ћерком била најлепши дом. (Сабо 2019: 62)

Након што дође у стан који је Иза већ претходно уредила преневши тек неколико комада намештаја које је успут додатно средила и обновила, Етелка се горко разочара и ту већ постаје јасно да ће њена чежња за домом бити велика и да ће се врло тешко прилагодити новим околностима. То је још једна ситуација у којој се уочава сукоб различитих генерација – док Иза не жели да сачува ништа што је старо и похабано, Етелка је везана управо за такве ствари, које је користила и обнављала целог живота:

Нестало је све оно што је она од некадашњег сиромаштва тако домишљато, с тако неисцрпном довитљивошћу спасла, ничега више није било што би могло сведочити о томе како је лако, с колико је маште одолевала зубу времена. Соба јој је била лепа, и, ако реално размотри, свакако је морала осетити да нема потребе ни за чим осим за оним што је ту затекла. Иза је надокнадила побациано; на полици су се шаренели нови новчати пешкири, нов доњи веш у најлонској торбици. Какав страховити доживљај. (Сабо 2019: 92–93)

Поред тога што ново окружење у Етелки изазива осећај страха, од почетка романа такође посматрамо како се старица боји технологије, машина, чак и малих кућних апарата, те одбија да користи тостер и хлеб пржи у тигању, боји се фрижидера, бојлера и електричног шпорета јер има утисак да ће све око ње експлодирати.

Док чека Изу у бањском хотелу и планира како ће њен нов дом изгледати, Етелка такође скупуља гранчице за потпалу којим ће од Изиног стана направити топли дом, само да би их, схвативши да Иза нема пећ на дрва, сакрила да их ћерка не види. Она се такође боји Будимпеште, гужве великог града који је много другачији од оног у њеном сећању и никако не може да се прилагоди тој средини.

Оно што је такође типично за људе у позним годинама, а што учавамо код Етелке јесте врло тешко навикавање на живот без обавеза. Изгубивши мужа Етелка је изгубила последњу особу којој је била потребна њена непрестана нега и помоћ, те селидба код Изе за њу представља прилику да о својој ћерки поново брине као кад је она била дете. Ту се, наравно, још једном јавља несклад између мајчиних очекивања и ћеркиних навика, те Етелка почиње Изи да спрема јела из њеног детињства које она већ одавно не једе, а поред тога, како је већ стара и слабашна непрестано прави неред у стану. Такође, Етелка нема поверења у Изину служавку Терезу, коју непрестано уходи како би проверавала да ли све ради како треба. Дакле, све време пратимо колико Етелки тешко пада то што више нико од ње не зависи и што никоме није од користи док се свог пређашњег живота присећа с носталијом, пре свега јер њеног мужа више нема, али и зато што је измештена из окружења на које је навикла.

С друге стране, важно је нагласити да је, премда је овај рад усредсређен на Етелкину тачку гледишта, у роману заступљена и Изина, те да је њихов однос приказан без моралног суда или фаворизовања једне перспективе. Тако, посматрајући Изину перспективу, стичемо увид у њену унутрашњу борбу и немогућност да, и поред огромне жеље, истински разуме и усрећи своју мајку, која јој делује врло неразумно и за чије се здравље изузетно плаши. Премда у појединим ситуацијама Иза делује врло хладно, и чак дехуманизовано, јасно је да она такође за своју мајку жели све најбоље, те да не зна како да јој укаже на то да више није дете и да јој није потребна мајчина непрестана брига:

Седела је, гледала у непрозирну тмину и питала се какву занимацију да пронађе за ту немилосрдну, необјашњиво, недирнуто младалачку, тегобну енергију коју је Винце досад успевао да контролише до те мере да је ни она сама није примећивала. Никако није долазило у обзир да је упозна с неким од својих малобројних познаника; мајчина политичка наивност, њена паланачки интимна питања само би растерала Изине пријатеље. Да је на било који начин упосли, не би могла све и да хоће: том остарелом телу треба поштеда, а и реметило би ток њених дана када би стално трчкарала око ње. 'Како је анимална та њена љубав!', престравила се Иза, 'Како је немилосрдна! Да ли сви који воле воле на овај начин, захтевајући сваки тренутак живота друге особе?' (Сабо 2019: 137)

Поред тога што је мајчина љубав гуши, Изи постаје јасно колико је њен утисак о мајци сада другачији, не само зато што се Етелка променила с годинама, већ и зато што је и она сама остарила, те сада има потпуно другачије приоритете и навике. За њихово неразумевање, као и изневерена очекивања, као кључан проблем издваја се недостатак комуникације, јер ниједна од њих није у стању да оној другој да увид у своје жеље и потребе, нити да изрази своје незадовољство. Тако се кроз роман између двеју главних јунакиња ствара све већи јаз, који има све већи утицај на њихово психичко стање, доводећи до фаталних последица, након што се Етелка у потпуности препусти потрази за старим животом који је неповратно ишчезао заједно са њеним домом.

У прологу романа *Улица Каталин* (*Katalin utca*, 1969), који је објављен шест година након романа *Даљине*, Магда Сабо експлицитно говори о начину на који јунаци њеног романа перципирају старење, а иста идеја може се применити и на њен ранији роман:

Процес старења није онакав каквим га писци представљају, а није идентичан ни ономе како га медицина дефинише. Није било тога књижевног дела нити лекара који би станаре Улице Каталин припремио за ону необичну оштрину с којом ће им старење осветлити онај тамни, једва опажени ходник кроз који су током првих деценија свог живота прошли, нити за начин на који ће им оно посложити успомене и страхове, на то како ће им променити судове и вредносни систем.

Примили су к знању да на одређене биолошке промене морају рачунати, да ће њихова тела спровести процес властитог пропадања исто онако темељито и вредно као што су их од самог тренутка зачећа и припремала за пут који имају прећи. Помирили су се и с тим да ће им се изглед променити, чула ослабити, и да ће се заједно с телесном конституцијом мењати и њихов укус, па можда и обичаји и потребе, да ће постати пројдрљивији или да ће их апетит сасвим напустити, да ће бити бојажљивији, осетљивији можда, те да им чак и механизми чије им се функционисање у младости деловало неоспорно попут самог постојања, то јест спавање и пробава, могу постати проблематични. Нико им није рекао да пролазак младости није застрашујућ зато што нешто одузима, већ због тога што нешто даје. Не мудрост, не ведрину, не трезвеност, не смиреност, већ свест о расточеној Целини. Одједном су приметили да им је старење расточило прошлост која им се у младости и млађем средњем добу чинила заокруженом, целовитом и ухватљивом: Целина се распала на делове. (Сабо 2021: 7)

Свест о расточеној целини о којој се говори у роману *Улица Каталин* јесте управо оно са чиме се суочава Етелка, покушавајући да се помири са променама које су изазване старењем, смрћу мужа и измештањем из њој познате средине. Посматрајући ситуацију у којој се Етелка налази, лако је уочљиво да њено идеализовање пређашњег живота, односно чињеница да је осећај сигурности који је имала у провинцијском граду сада потпуно ишчезао, чини да се осећа изгубљено, депресивно и уплашено. Одвајање од свега на шта је навикла у потпуности мења Етелкину перцепцију прошлости, те она на крају романа дословно лута родним крајем како би од фрагмената саставила целину и поново се осетила сигурно.

Чињеницу да Етелка непрестано тежи ка повратку у своје родно место, које у великој мери идеализује, чини Бахтинов концепт разарања идиле изузетно применљивим на овај роман. Стварање целовите слике о јединству простора и времена када је осећала да њен живот има сврху може се описати као хронотоп идиле који се разара након смрти њеног мужа и пресељења у велики град. Дефинишући концепт идиле, Бахтин (1989: 352–353) наводи да постоје њени различити типови, али да сви имају заједничке елементе:

Ма колико да су различити типови идиле, сви имају неке заједничке црте, одређене њиховим заједничким односом према чврстом јединству фолклорног времена. То се, пре свега, види у посебном односу времена према простору и идили: органска повезаност, сраслост живота и његових догађаја с местом – са родном земљом и сваким њеним кутком, с родним планинама, родном долином, родним пољима, реком и шумом, с родном кућом.

Према томе, оно што је посебно карактеристично за идилу јесте осећај издвојености и сигурности, који практично не познаје друге карактеристике времена у ком лик живи. Идилчни живот и његови догађају су, како наводи Бахтин

(1989: 353) „неодвојиви од тог конкретног просторног кутка у којем су живели очеви и дедови, у којем ће живети деца и унуци”, а тај „просторни микросвет” је сам себи и довољан и није стварно повезан с другим местима, са осталим светом. То „јединство места живота поколења” ублажава, према Бахтину (1989: 353), и све границе између индивидуалних живота, али и између различитих периода једног истог живота, доприносећи стварању „цикличне ритмичности времена која је карактеристична за идилу”. Ово се управо дешава са јунацима романа Магде Сабо, а нарочито са Етелком, чија идеализована слика прошлости не укључује друштвено-политичке околности које су неминовно утицале на живот њене породице. Како запажа Марко Чудић, оно што Магда Сабо успешно приказује у роману *Даљине*, али и у другим својим романима, јесте чињеница да се „велика историја”, односно „ретроградни дух времена”, често не поклапају са приватном историјом јунака:

Доба Етелкине младости на прелазу из 19. у 20. век, које проучаваоци Аустроугарске монархије често називају и златним добом и 'срећним временима мира' такође и период у коме се одвија лична драма полусирочета Етелке, која одраста са изузетно строгом тетком која је подучава 'како жена треба да се понаша' (Чудић 2019: 350) Мање-више исти тај период осликан је и из перспективе њеног мужа Винцеа, који потиче из малог места и који као мали проживљава велику трауму након велике поплаве у којој, заједно са трећином села, гине и његов отац. (Чудић 2019: 351)

Још један важан период који је суптилно приказан у роману јесу тридесете године прошлог века, период Изиног детињства и ране младости, када Мађарска под Миклошем Хортијем постепено клизи у фашизам (Чудић 2019: 351). Премда је овај период за њену породицу био изузетно тежак, пре свега јер Винце губи посао због својих левичарских уверења иако је до тада био угледан судија, може се приметити да се и њега Етелка често присећа с носталгијом јер је тада цела њена породица била на окупу. Према томе, јасно је да, када је у питању Етелкин лик, лична историја јунака узима примат, а око некадашњег живота ствара се идилични хронотоп, што се најјасније уочава док се она враћа у свој родни град, те посматрајући из воза познати пејзаж, поново осећа некакав спокој:

Незајажљиво и одушевљено пиљила је кроз прозор, ови багремови били су јој познати. Те нервозне, устрептале шуме, то малокрвно дрвеће сигнализирало је да се приближава место у којем је некада становала. Старици се чинило да би јој, када би му се обратила, шипражје можда и одговорило. Скупила је руке као за молитву. Жупанија која је памти као бебу, младу жену и обудовелу старицу, поново ју је окруживала. (Сабо 2019: 238)

Међутим, испоставља се да је осећај спокоја кратког века, јер је, иако је место исто, време Етелкиног идиличног живота неповратно изгубљено. Њеног супруга нема, кућу у којој су сви заједно живели Иза и она продале су Изином бившем супругу, који изузетно воли Етелку, али који је кућу у потпуности реновирао, оставивши само једну собу са њеним старим стварима. Тако се практично читав свет који је Етелка познавала и где се осећала пријатно поново просторно сужава и своди на једну једину собу, где она изнова проналази само његове фрагменте. Још једном, целина се растаче на делове који више никада неће моћи да творе свет на који је Етелка навикла. Стога, док посматра пејзаж свог родног града или проводи време у соби са старим стварима Етелка испрва осећа мир, али тај мир поново превлада горко сазнање да је њен стари живот ишчезао. Тако на крају овог романа посматрамо како долази до потпуног разарања идиле, јер се,

Бахтиновим речима (1989: 353), „микросвету осуђеном на пропаст супротставља велики али апстрактни свет, у којем су људи раздвојени, себично затворени и користољубиво практични, у којем је рад диференциран и механизован, у којем су предмети одвојени од личног рада”.

Ипак, није само Етелка везана за родни крај, кућу и предмете који су временом постали део њеног живота. У њеним и Изиним присећањима на време док је Винце био жив, сазнајемо да је он такође тежио ка грађењу идиличне слике породичног живота. Како због политичке ситуације бива избачен са посла, превасходно због свог поштења и одбијања да неправедно суди, Винце заједно с породицом пролази кроз тежак период и финансијску кризу, те је његова прва жеља након што га коначно рехабилитују та да поново купи кућу. Након што му прагматична Иза изнесе предлог да се он и Етелка преселе у нову, велику и модерну зграду која се гради за више станара, Винце то одбија уз образложење да жели да живи у кући:

У кући, то је у Винцеовом вокабулару значило у властитој кући, у кући где расте цвеће, где има дрвећа, жбуња, где се могу гајити животиње, и где је таван само њихов. Винце је рођен на селу, тек као гимназијалац доспео је у град, и заклињао се да вода из бунара има бољи укус од воде из водовода. (Сабо 2019: 25–26)

Винце је, такође, изузетно везан за своје родно село, што се посебно наглашава током његових последњих дана када сазнаје да болничарка Лидија, која га негује, долази из истог села. Тек у тим моментима, у последњем делу романа, постаје јасно колико је Винце жудео за родним местом, те да се, када је коначно пронашао некога с ким би о њему могао да разговара, три дана осећао као да је поново здрав:

У оне три ноћи које су претходиле судијиној смрти, њих двоје су у мислима преваљивали дуге путеве. Лидија је боље схватила суштину некадашњег села него из примитивних полуреченица своје мајке и својих учитеља, док је судија у машти прошао с њом свим оним новим путевима којима никада није ишао, а које је желео да обиђе са Изом. (Сабо 2019: 322–323)

Ова епизода надовезује се на Етелкина присећања из првог дела романа, када, претражујући Винцеове ствари, размишља о периоду након што је Винце удаљен с посла, када га је убеђивала да се преселе било где, само да не би осећали како их комшије и пролазници посматрају са презиром или сажалењем. Иако је Етелка предлагала да оду у његово родно село, Ђид, Винце је то одлучно одбио, постиђен због онога што му се десило. Ипак, чим је рехабилитован, прво је пожелио да поново оде тамо, али Иза није разумела његову чежњу за родним местом:

’Шта бисте да видите у Ђиду?’, питала је оца. Винце је пркосно пунио кофер и одбрусио: ’Насип!’ ’Е па мене тај ваш насип нимало не занима, немојте се љутити’, рекла је Иза и нежно погладила оца по руци. ’Успомене се, нажалост, никоме не могу оставити у наследство.’ Винце је само зурio у њу, рука му се зауставила изнад кофера, лице му се одједном некако истањило, истањило и ражалостило. И на крају није отишао, а она је баш тада зарадила онај гадни грип. Док је боловала, није се мицао од ње, а када се опоравила, време се необично покварило и – путовање је изостало. (Сабо 2019: 55–56)

Путовање у Ђид није се догодило, као ни многа друга путовања која су Етелка и Винце планирали, али је од свих места за Винцеа Ђид једини остао непрежаљен, што постаје јасно док он на самртној постели Лидији говори о њему. Овај разговор пружа дубљи увид у породичне односе, дајући још једну, Винцеву, перспективу из које можемо да их сагледамо:

За његову супругу – објашњавао је Лидији – живот је почео отприлике онда када је упознала њега, док се Иза као дете грозила тужних прича [...] Госпођу Сеч није занимало село, а девојчица Иза мрзела је село Ђид и реку Карикаш, која је њеном оцу нанела толико бола и патње, и није трпела да јој се говори о прошлости, а у оним ретким приликама када би судија ипак успевао да прокријумчари неку причу из властите прошлости, погледала би га оним својим озбиљним очима преко богате домаће вечерње трпезе и обећавала му да ће будућност бити тотално другачија. (Сабо 2019: 323)

Иако се Иза може сматрати кривцем што он никада више није видео своје родно место, Винце се, како сазнајемо у овом одломку, као и Етелка трудио да је разуме и оправда њене поступке, те Лидији на крају говори да нико према њему није био добар као његова ћерка. Иза је, с друге стране, изузетно ценила и волела свог оца, али су генерацијске разлике, као и њена прагматичност, и у том односу створиле јаз између очевих очекивања и њених поступака. У овако суптилно изнијансираном приказу породичних односа још једном се може уочити изузетна вештина са којом Магда Сабо гради ликове, пружајући бројне перспективе које никако нису међусобно искључиве, већ напротив, доприносе бољем разумевању комплексности односа између ликова.

Иако донекле очекиван, крај романа *Даљине* изузетно је ефектан и на врло снажан начин приказује Етелкину жудњу за пређашњим животом која долази до својеврсне кулминације када се она врати у родни крај и покуша поново да оживи своју прошлост. Њено путовање исприповедано је на готово комичан начин, док носи гомилу ствари које су према Изи потпуно беспотребне, заједно са целим печеним пилетом које је припремила за пут. Након што тамо стигне, њена очекивања као и сваки пут до тада бивају изневерена. Њена кућа изгледа потпуно другачије, са једном собом у којој Антал чува њене старе ствари, споменик који је одабрала за Винцеа сада јој изгледа превелико и гротескно, а он потпуно далеко, иако се надала да ће на неки начин поново осетити његово присуство:

Где би могао бити Винце?

Нема га на гробљу, испод оног наказног споменика. А негде јесте, чим је крочила у жупанију осетила је да он лебди око ње, неки ветар проносио је његов смех. Мора бити да је ту негде иза магле. У кући, у Анталовој кући био је близу, али не сасвим, није га могла додирнути, у Анталовој кући пронашла је само себе, своје старо ја, али не и Винцеа. (Сабо 2019: 264)

Тражећи то метафизичко присуство свог мужа, Етелка на крају одлази на место звано Мелем-јаруга, које је за обоје изузетно важно јер су се ту састајали док су били млади. Већ на почетку романа поменуто је да су на овом месту почели да граде комплекс модерних зграда, те да су се Винце и Етелка пре почетка радова тамо прошетали „како би се опростили од пејзажа који је био сведок њихове младости” (Сабо 2019: 22). Етелка, стога, једино на овом месту успева да пронађе некакву утеху, коју изнова порази сурова стварност. Како је већ мркла ноћ и напољу је густа магла, Етелка симболично страда баш ту, на месту сукоба старог и новог, на месту које јој је некада доносило неизмерну срећу, а сада је извор још веће туге. Питање да ли је извршила самоубиство или се случајно оклизнула и пала остаје отворено, али се неминовно намеће закључак да се Етелкин живот угасио заједно са прохујалим годинама и „расточеном прошлоћу”. Тако она

постаје једна од јунакиња које, у романескном свету Магде Сабо, трагају за „растргнутим временом”⁴, временом растављеном на фрагменте који се више не могу повезати у јасну целину.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1989: М. Бахтин, *О роману*, прев. Александар Бадњаревић, Београд: Нолит.
- Сабо 2019: М. Сабо, *Даљине*, прев. Марко Чудић, Београд: Штрик.
- Сабо 2021: М. Сабо, *Улица Капшалин*, прев. Марко Чудић, Београд: Штрик.
- Cigani 1984: L. Czigány, *The Oxford History of Hungarian Literature*, Oxford: Clarendon Press.
- Чудић 2019: М. Чудић, *Даљине* Магде Сабо или о трагичном неспоразуму генерација, у: М. Сабо, *Даљине*, Београд: Штрик, 343–356.
- Чудић 2021: М. Чудић, *Улица Капшалин* Магде Сабо – у потрази за растргнутим временом у: М. Сабо, *Улица Капшалин*, Београд: Штрик, 237–244.
- Džefri 2020: L. Jeffery, Magda Szabó: Finding Home in the Homeland in Post-1956 Hungary, *Changing Pieces (SIC – časopis za književnost, kulturu i književno prevođenje)*, 1, 11.

ОНЛАЈН ИЗВОРИ

- Háy J. Magda Szabó: I don't like bearing grudges, *Hungarian Literature Online*, 8/1/2007, <https://hlo.hu/interview/i_don_t_like_bearing_grudges.html>, 14. 3. 2024.

OLD AGE AND THE DESTRUCTION OF THE IDYLL IN IZA'S BALLAD BY MAGDA SZABÓ

Summary

In her novel *Iza's Ballad*, Magda Szabó focuses on the relationship between the two main characters, the young doctor Iza and her mother Etelka, who start living together again after many years. Immediately after her father's death, Iza decides to sell their family home in a small town in Hungary and takes her mother to her apartment in Budapest, which turns out to be a wrong decision, and just deepens the generation gap and misunderstanding between them. Having gotten used to the peaceful life in a small town, Etelka finds it extremely difficult to adapt to the new circumstances, and the misplacement she experiences eventually leads to fatal consequences. The aim of this paper is to analyze the complexity of the generation gap between the two main characters, and then to focus on Etelka's inability to start a new life after the death of her husband. For analyzing that aspect of the novel, Bakhtin's theory of chronotopes proved to be very applicable, as Etelka's anxiety about starting anew can be interpreted as the destruction of the idyll, i.e., her idealized version of the life she had in the town where she spent her youth and where she got old.

Keywords: Magda Szabó, old age, generation gap, the idyllic chronotope, the destruction of the idyll

Milica S. Stanković

⁴ Термин „растргнуто време” први пут је употребила критичарка Ида Шољмоши, у приказу романа *Улица Капшалин* у књижевном часопису *Tiszatáj*, приметивши да јунаци овог романа, за разлику од Прустових, трагају за „растргнутим временом” (Чудић 2021: 241).